

Мистецтвознавство

УДК 008:159.955.4

Бермес Ірина Лаврентіївна
доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри методики музичного
виховання і диригування Дрогобицького
державного педагогічного університету
ім. Івана Франка
irunabermes@ukr.net

РЕФЛЕКСІЇ ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ХОР» У ПРОСТОРІ КУЛЬТУРИ

Мета роботи. У статті розкривається багатогранність дефініції «хор» у планетарному й українському культурному обширі. Задум розвідки інспірований професійним інтересом автора до семантичних інваріантів поняття «хор», окреслення його змісту в хорознавчій науці та міждисциплінарних вимірах. **Методологія** дослідження полягає у використанні комплексного, історико-теоретичного методів. Зазначений методологічний підхід дає змогу охарактеризувати поняття «хор» у різних аспектах, акцентуючи на його витоках, щільній пов'язаності з життям українців. Одночасно це дало змогу окреслити наповненість цієї категорії як моделі виконавського колективу. **Наукова новизна** статті полягає у розширенні уявлень про сутність дефініції «хор» у антропологічній, соціологічній, етнопсихологічній площинах, поглибленні його семантичних кореляцій у культурі різних народів. **Висновки.** Рефлексії про природу архетипу «хор» дають можливість виявити його вельми значущі та різнобічні смислові відтінки, окреслити його як колектив виконавців, об'єднаний духовно та за інтересами.

Ключові слова: хор, сонце, коло, архетип, культура.

Бермес Ирина Лаврентьевна, доктор искусствоведения, профессор, заведующая кафедрой методики музыкального воспитания и дирижирования Дрогобычского государственного педагогического университета им. Ивана Франко

Рефлексии о сущности понятия «хор» в пространстве культуры

Цель работы. В статье раскрывается многогранность дефиниции «хор» в планетарном и украинском культурном пространстве. Замысел инспирирован профессиональным интересом автора к семантическим инвариантам понятия «хор», определению его содержания в хороведении и междисциплинарных измерениях. **Методология** исследования заключается в использовании комплексного и историко-теоретического методов. Указанный методологический подход позволяет охарактеризовать понятие «хор» в различных аспектах, акцентируя на его истоках, плотной связи с жизнью украинцев. Одновременно это позволило определить наполненность этой категории как модели исполнительского коллектива. **Научная новизна** статьи заключается в расширении представления о сущности дефиниции «хор» в антропологической, социологической, этнопсихологической плоскостях, углублении его семантической корреляции в культуре разных народов. **Выводы.** Рефлексии о природе архетипа «хор» дают возможность раскрыть его весьма существенные и разносторонние смысловые оттенки, определить его как коллектив исполнителей, объединенный духовно и по интересам.

Ключевые слова: хор, солнце, круг, архетип, культура.

Bermes Iryna, doctor of Art, professor Department of Methodology of Music Education and Conducting, Drohobych State Pedagogic University named after I. Franko

Reflection on the essence of the notion of «choir» in cultural dimension

The article deals with many-sided approach to the definition of the notion of «choir» in the world and Ukrainian cultural context. **The purpose of the article.** The research is inspired by the author being interested in semantic invariants of the notion mentioned above and its interpretation in Choral Studies and interdisciplinary dimension. The methodology of the research consists in using both complex and historico-theoretical methods. The **methodological** approach mentioned above makes it possible to characterize the notion of «choir» from the point of view of various aspects focusing on its origin and close connection with Ukrainians' lives. At the same time the article outlines the peculiarities of a choir as a model of a group of performers. **Scientific novelty** of the study consists in broadening one's perspective on the essence of the «choir» definition from anthropological, sociological, ethnopsychological points of view as well as in deepening its semantic correlation in different peoples' culture. **Conclusions.** Reflection on the nature of the «choir» archetype makes it possible to reveal its various semantic shades and define it as a group of performers united spiritually and by common interests.

Key words: choir, the sun, circle, archetype.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні перед людством постають важливі політичні, економічні, екологічні проблеми, без вирішення яких неможливе його подальше піднесення. Втім, пошуки нових орієнтирів і сприятливих перспектив пов'язують із відродженням духовних основ культури, зокрема прагненням до загальнолюдських цінностей (добра, справедливості, свободи, толерантності, поважного ставлення до людського життя, природи тощо), об'єднання культурних сил, плекання традицій тощо.

Людству – частині цілісного гуманітарного простору – властивий діалог культур як спосіб спілкування. Покликаючись на К. Гарднера, «Світ – це багатоголосий хор несхожих між собою людей і народів, залучених до діалогу» [5, 31]. Використання вченим поняття «хор» у філософсько-культурологічному контексті інспіроване універсальними вимірами людського буття, радше ідею «єдності, соборності». Якщо К. Гарднер позиціонує світ як хор, то Г. Струве тлумачить хор як досконале суспільство: «Хор – це прообраз ідеального суспільства, заснованого на єдиному прагненні та злагодженому диханні, суспільства, в якому важливо почути іншого, прислухатися один до одного, суспільства, в якому індивідуальність не пригнічується, а розкривається сповна» [17, 34]. Так, індивідуальність всякчас активно взаємодіє зі світом – природою та суспільством – і так удосконалюється. В цьому сенсі її можна розглядати як мікрокосм, який віддзеркалює та репрезентує в собі макрокосм – суспільство, природу, світ у цілому. Врешті, в обох випадках дефініція «хор» виступає своєрідною моделлю спільноти, для якої притаманний діалог. «Хор – це завжди суголосся людини зі всесвітом» [19, 210], – резюмує Л. Шаповалова. Ці цитати приведені не випадково, адже на сучасному етапі поняття «хор» як категорія хорознавчої науки набуло більш вичерпного наповнення, так само – в інтердисциплінарній взаємодії філософії, соціології, етнопсихології та ін. Власне, в розкритті багатогранності цього феномена і полягає мета статті.

Хор як предмет наукових студій був і є у полі зору українських і зарубіжних вчених, особливо хорознавців, які вивчали його «зсередини», зосереджуючи увагу на наповненні самої дефініції та методиці роботи з хором (П. Чесноков, К. Пігров, Г. Дмитревський, О. Єгоров, В. Соколов, В. Живов, П. Левандо, Ю. Кузнецов, О. Коломоєць, Т. Смирнова, Н. Белік-Золотарьова, Ю. Іванова та ін.). У період незалежності Української держави з'явилася низка дисертаційних досліджень, які висвітлюють різні аспекти народного й академічного хорового виконавства (О. Скопцова, П. Ковалик, Л. Бутенко, Т. Василенко, О. Летичевська), теоретичні й історичні площини хорового мистецтва, його вокальну природу (В. Михайлець). Втім осмислення витоків і сутності поняття «хор» залишається на маргінесі їхньої уваги.

Виклад основного матеріалу. Хор – інструмент національного самовираження. В цьому сенсі він є носієм моралі, світогляду народу, транслятором тих цінностей, які формують культурну сутність нації. Українська музична культура за своїм етногенезом і природою є хоровою, бо хоровий спів – невід'ємне явище життя народу, котре пронизує всі його сфери. З іншого боку, хоровий спів, хорове мистецтво є віковичним джерелом духовності українців, носієм «соборності народної душі» [19, 209].

У соціологічному вимірі хор можна тлумачити як специфічну форму спілкування між людьми (учасниками хору та диригентом) за допомогою невербальних експресивних засобів (вокальної міміки (тембр, вібрато голосу, інтонація), жестів, виразу очей, моторних дій (рухів диригента хору)). Взаємини в хорі спираються на види суспільних відносин (духовні, професійні, економічні; інтереси, ідеали, культурні норми, що регулюють міжособистісні стосунки людей у соціумі) та принципи життєдіяльності суспільства (особиста свобода, публічність, справедливість, економічний і політичний плюралізм тощо). Від того, наскільки ці доміанти відповідають дійсності, залежить творчий розвиток колективу, його психологічний клімат.

Хор як антропологічна модель сформувався ще в Давній Греції як космічно-соборне уявлення про людину – мікрокосм, який є невіддільним від макрокосму. Людина тісно пов'язана з природою, суспільством, народом і вона несе відповідальність за них, їй притаманне відчуття всеєдності (за С. Возняком, В. Лімонченко, «всеєдність – сподіваний принцип об'єднання в цілісності при повному збереженні індивідуальної множинності») [4, 77].

Хор – це мала соціальна група. Якщо її уявити у вигляді кола з центром, у якому зосереджена мета хору, то стане зрозумілим внутрішній механізм цієї структури. Відповідно до того, як учасники хору будуть «рухатися» до цілі, тобто до центру кола, – вільно, самостійно, не приборкуючи власного «я» – залежатиме результат: чи згуртуються вони, чи стануть монолітним колективом, чи досягнуть успіхів. При цьому неможливо оминути роль диригента, вміле керівництво якого допомагає хорові стати гармонійним, одночасно «розчинити» етнічні, релігійні, ідеологічні, політичні розбіжності; стати кожному співакові-індивіду «хоровою особистістю», заразом непомітно піднятися до рівня, якого неможливо досягнути наодинці, лише в процесі колективної творчості.

Феномен хору має важливе значення для української культури як чинник її збереження, виразник духовної сутності українців. Хор є історичним, естетичним і соціальним явищем, без якого неможливо уявити собі національну музичну культуру. Хор – один із ключових архетипів української культури, здатних формувати морально-естетичні принципи (добро, справедливість, гідність, патріотизм, працелюбність тощо; відчуття міри та гармонії з навколишнім середовищем і з самим собою), які є регуляторами творчої діяльності колективу. Ще одна прикметна риса хору: він акумулює та віддзеркалює світоглядні особливості, риси психічного складу його учасників. «Хоровий» тип української духовності співвідноситься з особливостями «національної вдачі» (Н. Григоріїв) українця – «миролюбного й глибокого за характером, палкого й пристрасного від природи, з естетичним почуттям і з розумом споглядальним» [15, 30–31].

Здавна українці вели осілий спосіб життя і розвивали свою хліборобську культуру. Філософ О. Гуцуляк вважає, що наші «предки уявляли землю у формі кола (...), а в його центрі – розташовували себе, свій рід (плем'я), свою територію... Хоча коло обмежує внутрішній кінечний простір, але коловий рух, який утворює цей простір, потенційно безкінечний» [7, 51]. За визначенням О. Бондаревої, «коло –

це лінія захисту, яка відмежовує нездоланний хтонічними силами простір» [3, 10], «оболонка (дух) енергетичного єднання» [2, 575]. Ідея кола як прадавнього протознаку закорінена ще в архаїчних язичницьких віруваннях. Це один «із провідних елементів міфопоетичної символіки гетерогенного походження і найрізноманітніших конотацій, ключовими з-поміж яких виступають мотиви всеєдності, нескінченності і водночас довершеності творіння, недосяжної досконалості» [18, 18.].

Про безкінечність макрокосму, що замкнений «у постійну круговерть (за землеробської епохи це господарчий рік з його постійними сезонними повтореннями, що обумовлені сонячним циклом)», розмірковує А. Іваницький у праці «Історичний синтаксис фольклору». Вчений вважає, що «саме із цієї особливості міфологічного мислення й циклічності сприйняття світу походять різноманітні символи “круга”, “замкненості” та повторюваності...» [9, 163].

У культурі багатьох народів, які займалися землеробством і беззаперечно вірили в животворну силу Сонця («Добовий та річний колообіг сонця поєднав циклічність часу з циклічністю простору» [7, 52]), простежується теонімічний ланцюг поняття хор: Хорс – Лад або Сонячне коло – в українців; Бог Сонця Хор або Гор – в єгиптян; Хормуз або Ормузд – в іранців; Хоршед – у персів і ін. Є. Стшельчик увиразнює такі смислові відтінки цього феномену: «Хорс походить з іранського *hoag* – саяво, новоперського *hurset* – блискуче сонце, санскритського *harb* – вогонь» [20, 54]. Подібні семантичні кореляції використовує і В. Коновальчук: «Хорс – ймення бога Сонця у слов'ян перекликається із латинським “*sol*” – у значенні “сонце”, “бог”, “людина”, “корона” – обрамлення подібно світла, сонця, німб (корона світла) тощо» [10, 203]. І. Зінків наголошує, що «коло» в слов'янських народів має більш давню паралель – іранську, в якій воно означає “сонце»» [8, 100]. Чимало єгипетських солярних божеств нарікалися Хорами-Горами чи мали в своєму найменні корінь «хор», який спочатку був синонімом понять «всевишній», «божественний», «неземний», а в перекладі значить «висота», «небо»; згодом став тлумачитися як «коло». Тобто, хор – зумовлений природою духовний архетип, репрезентований колективною підсвідомістю різних народів.

«Архетип хор є... основою поняття громада, тобто гурт, колектив» [1, 17], – акцентує О. Бенч і вбачає в ньому високий рівень упорядкованості «індивідуального й суспільного життя людини» [1]. У хорі – гармонійній групі, учасники якого є творцями, носіями світла розуму, здатними підійматися над ситуаціями буденного життя, нерозривно діють «ладотворчі та культуротворчі» (О. Бенч) доміанти. Хор як організована група людей виявляє не тільки зовнішні атрибути, а й внутрішню світоглядну злагодженість співаків. Тобто, учасники хору розкриваються як суголосні душі, водночас у кожного з них домінує Лад «між собою і з Богом» [1, 17].

Перші хори вирізнялися своїм розташуванням: концентричними (ті, що мають спільний центр – І. Б.) колами, за сонцем (зі сходу на захід) для досягнення гармонії у співі, передусім – «сміслової вібрації голосів» [1].

Природність розміщення хору має своє пояснення. Адже архаїчні українські танці зі співами також водилися по колу (коло як усталена модель руху мало бути схожим на весняне сонце; одночасно «рух по колу відтворював “хід” небесних світил”, сприймався як “символ руху сонця”») [13, 89, 142]. Коловий рух має свою символіку і в священнодійстві, тому що образ кола асоціюється з умовним образом Божества. Рух енергії при цьому спрямований від Творця до віруючих. Наші предки вірили, що будь-яке коло має призначення оберегу: чи то низки намиста, чи вишивка довкола шиї, чи вирізи на сорочці, чи віночок на голові тощо. Звідси й назви танців, основним компонентом виконання яких є коло – хоровод, аркан, кругляк, коломийка (споріднена назва танців наявна в інших слов'янських народів: «коло» – у сербів, «хоро» – у болгар – І. Б.). Будучи озвученими «тілом» людини, виступаючи в якості кодів, несучи інформацію про світопорядок, українські веснянки-хороводи виражали не тільки регулярність тілесної моторики, а й символізували вічну циклічність природи (космосу). В давні часи хоровий спів мав синкретичні риси і включав у себе ще й танець та декламацію. Недарма у багатьох мовах світу досі втрималися назви танців «хора», «хоро», «хорумі», «хоровод». У цьому вбачаємо тяглість традицій хорового співу.

Давній смисл іменника «хор» означав «відтворення з'єднаних енергій» або «збереження та відтворення основи (з'єднання) світла (сонця, Бога)». Чи більш природно й образно: «об'єм енергій» [2, 497]. Хор є вираженням «невидимої життєтворчої сили всеєдиного Ладу» [1, 17], що виявляється у взаємодії співаків із всесвітом: співаки не тільки «вловлюють» енергію з космосу – розумно впорядкованого світоладу, а й завдяки колоподібному розміщенню взаємодіють з ним за допомогою свого психічного фону.

«Функція хору в традиційній обрядовій культурі визначалася не кількісним показником, а змістом співу-освячення одухотвореної громади людей» [1, 15], – підкреслює О. Бенч. «Мова почуттів» кожного окремого співака, що відтворює своє індивідуальне сприйняття та переживання світу, й колективу в цілому, їхнє спільне духовне єднання – визначають національну специфіку звучання хорового співу українців. Цю думку підкріплює Л. Куба в праці «Співучою Україною»: «Співаки зв'язані могутньою постійною силою, керованою, крім вродженого музичного таланту, успадкованими традиціями і самобутнім духом» [12, 258]. Сакраментальну ознаку «інтелекту і цивілізованості нації» [6, 213] вбачає в гуртовому співі українців Я. Гоян.

Специфіка хорового мистецтва пов'язується з його вокальною природою, відповідно, з «якістю» голосу, навичками та вміннями, необхідними для співочої діяльності. З одного боку, людський голос – найбільш досконалий і гнучкий інструмент, який залежить від стану голосових складок, вокальних даних, координації між слухом і голосом. Із іншого – голос – це сама людина-виконавець з власними думками,

почуттями, неповторним тембром, «серцем» співака. На цьому наголошує Є. Назайкинський у праці «Звуковой мир музики»: «Голос людини – це людина. Людина в усій повноті – фізичній, духовній, інтелектуальній, емоційній, суспільній» [16, 61]. Гармонійна рівновага фізичних і духовних сил людини забезпечує українському хоровому виконавству виняткову кантиленність звучання, тембральну чутливість, досконале володіння елементами вокально-хорової техніки й органіки, завдяки яким хор може сприйматися як єдиний злагоджений інструмент.

Хор складають не голоси, а живі люди, котрі мислять і переживають, вступають у процесі творчої діяльності в певні стосунки один із одним і з диригентом. Він є універсальним засобом спілкування, пізнання себе і світу завдяки вокальній природі звуку – важливому носію інформації, що поєднує в собі вербальне слово та музичну інтонацію. Саме хоровий спів несе відомості про ментальність індивіда, нації, відображаючи прикмети «генетичного коду» соціуму. Його колективна природа якнайкраще віддзеркалює ментальні прикмети українців, зокрема кордоцентричність, емоційність, щирість, ліричність, інтровертність, чутливість та ін.

Хоровий спів є свого роду ментальною програмою для самореалізації індивідів у колективній творчості, що відображає світосприйняття етносу. Таким чином, «я» окремого співака, реалізується в діяльності хорового колективу – спільного «Ми» – монолітності індивідуального «я» і «я» соціуму. Врешті-решт, хорові як спільноті осіб, об'єднаних за інтересами, духовно, також притаманна «власна ментальність», за Л. Леві-Брюлем, «уявлення, які називаються колективними» [14, 132].

Якщо пов'язати хоровий спів із фізіологічними, вольовими й емоційними можливостями людини, то виникає цікава модель світовідчуття. По-перше, механізми хорового співу пов'язані з кисневим переенасиченням легень, відповідно – співаки відчувають підвищену активність, піднесеність, тобто переживають ейфорію. Крім того, народні пісні українців, здебільшого, торкаються тем (любов, смерть, зрада, розлука, краса природи тощо), які сприяють досягненню катарсису. Покликаючись на М. Костомарова, в пісенній творчості українців «відчувається мрійливість, в ній домінує образ природи, який поєднується з людиною: душею пісні є любов» [11, 80]. І третій, вельми переконливий аргумент: переживання майже містичного відчуття духовного єднання в спільній діяльності.

Хор як група виконавців репрезентував морально-етичні погляди народу, його світоглядні принципи, що вельми часто допомагало українцям зберегти самобутню національну культуру в складних історичних умовах. Такі риси ментальності українців як релігійність, патріотизм, незалежність, разом із відображенням символів народного життя – не просто відбилися в репертуарі хорових колективів, а й утілилися в своєрідній манері виконання, котра характеризується щирим співпереживанням, емоційністю, кордоцентричністю.

Наукова новизна. «Хор» – музичний феномен, культурне явище, взаємопов'язане з хоровим мистецтвом, яке має колективну природу («гармонія світу» як інструмент осягнення національної природи культури співвідноситься з хоровим колективним началом) і в цьому сенсі займає важливе місце в просторі культури, оскільки виражає її глибокий духовний зміст. У статті зроблено спробу комплексно охарактеризувати поняття «хор», розширити знання про його сутність у різних вимірах, роблячи акцент на його прояв в українському середовищі, поглибити семантичні кореляції цієї дефініції. Серед перспективних напрямів подальших досліджень цієї теми – виокремлення хору як виконавського колективу – своєрідної форми музичного спілкування з притаманними йому функціональними (комунікативними, пізнавальними, філософсько-світоглядними, екзистенційно-етичними, історичними) особливостями.

Висновки. Сутність концепту «хор» у багатьох культурах має різне семантичне значення: «коло», «сонце», «лад», «ссяво» та ін. Всі ці колоритні синоніми дефініції «хор» визначають її культуротворчу значущість, пов'язану з перебудовою світу за законами добра та краси. В цьому сенсі архетип «хор» сприймається як перспектива надання переваги колективному, світлому, соборному світовідчуттю на протигагу утилітарно-прагматичному, індивідуальному началу.

Рефлексії про природу архетипу «хор», як складного, багатогранного та цілісного феномена культури, осереддя її моральних, естетичних ідеалів, дають можливість виявити його вельми привабливі та різнобічні відтінки як знакового коду для національної музичної культури, української ідентичності. Хор тісно пов'язаний із ментальними настановами, є виразником національного ества, історичної пам'яті народу, сполучною ланкою між його минулим і сучасним. Хор є феноменом національної самобутності музичного мистецтва, репрезентантом українців у світі.

Література

1. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів. Актуалізація звичаєвої традиції / О. Бенч-Шокало. – К.: Український світ, 2002. – 440 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / Сост. С. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 1998. – 1536 с.
3. Бондарева О. Гончарне коло Лідії Чупіс / О. Бондарева // Чупіс Л. Танці гончарного кола: п'єси. – К.: НЦТМ ім. Л. Курбаса, 2007. – С. 3–10.
4. Возняк С. Всеєдність та її ідеальна природа / С. Возняк, В. Лімонченко // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Серія: Філософія. – 2012. – Вип. 621–622. – С. 76–80.
5. Гарднер К. Между Востоком и Западом. Возрождение даров русской души / К. Гарднер. – М.: Наука, Изд. фирма Восточная литература, 1993. – 125 с.

6. Гоян Я. Присвята: Есе / Я. Гоян – К.: Веселка, 2001. – 673 с.
7. Гуцуляк О. Метафізична Україна в ментальному хронотопі (філософсько-міфологічний аналіз) / О. Гуцуляк // Вісник Прикарпатського університету. Серія: філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ: Плай, 2011. – Вип. 14. – С. 48–57.
8. Зінків І. Коломийка у творчості Василя Барвінського / І. Зінків // Українське мистецтвознавство: Матеріали. Дослідження. Рецензії. – К.: ІМФЕ, 2009. – Вип. 9. – С. 99–106.
9. Іваницький А. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики / А. Іваницький. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 404 с.
10. Коновальчук В. Онтологічний сенс кордоцентризму у філософії освіти / В. Коновальчук // Людинознавчі студії. Серія: Філософія. Дрогобич, 2015. – Вип. 32. – С. 200–211.
11. Костомаров Н. Две русские народности / [ред. А. Ковалева]. – Харьков: Майдан, 1991. – 72 с.
12. Куба Л. Співуючо Україною / Л. Куба // Бенч-Шокало О. Український хоровий спів. Актуалізація звичаєвої традиції. – К.: Український світ, 2002. – С. 257–259.
13. Лановик М. Усна народна творчість: підручник / М. Лановик, З. Лановик. – К.: Знання, 2005. – Вид. 3-є. – 591 с.
14. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль // Психология мышления / [под ред. Ю. Гиппенрейтер, В. Петухова]. – М.: Издательство МГУ, 1980. – С. 130–140.
15. Лисенко М. Про народну пісню і народність у музиці / М. Лисенко. – К.: Мистецтво, 1955. – 66 с.
16. Назайкинский Е. Звуковой мир музыки / Е. Назайкинский. – М.: Музыка, 1988. – 238 с.
17. Струве Г. Школьный хор / Г. Струве. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
18. Топоров В., Мейлах М. Круг / В. Топоров, М. Мейлах // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. / Гл. ред. С. Токарев. – М.: НИ "Большая российская энциклопедия", 1997. – Т.2. – С.18.
19. Шаповалова Л. Рефлексивный художник. Проблемы рефлексии в музыкальном творчестве / Л. Шаповалова. – Харьков: Скорпион, 2007. – 292 с.
20. Strzelczyk J. Mity, podania i wierzenia dawnych slowian / J. Strzelczyk. – Poznań: Rebis, 2007. – 268 s.

References

1. Bench-Shokalo, O. (2002). Ukrainian choral singing. Updating customary traditions. Kyiv: Ukrainskyi svit [in Ukrainian].
2. Kuznetsov, S. (1998). The Great Dictionary of the Russian Language. SPb.: Norint [in Russian].
3. Bondareva, O. (2007). Potter's wheel Lydia Chupis. Dancing potter's wheel, play. Kyiv: NTsTM im. L. Kurbasa [in Ukrainian].
4. Wozniak, S. Limonchenko, V. (2012). Unity and its perfect nature. Naukovyi visnyk Chernivetskoho un-tu. Seria: Filosofiia., 621-622, 76-80 [in Ukrainian].
5. Gardner, K. (1993). Between East and West. The revival of the Russian soul gifts. Moscow: Nauka, Izd. firma Vostochnaia literatura [in Russian].
6. Hoyan, J. (2001). Dedication: Essay. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
7. Gutsulyak, O. (2011). Metaphysical Ukraine in mental time-space (philosophical and mythological analysis). Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seria: filosofski i psykholohichni nauky. Ivano-Frankivsk: Plai, 14, 48-57 [in Ukrainian].
8. Zinkiv, I. (2009). Kolomyika in the work of Vasil Barvinsky. Ukrainske mystetstvoznnavstvo: Materialy. Doslidzhennia. Retsenzii. Kyiv: IMFE [in Ukrainian].
9. Ivanitskii, A. (2009). Historical syntax folklore. Problems of origin, hronology and decoding folk music. Vinnitsa: Nova knyha [in Ukrainian].
10. Konovalchuk, V. (2015). Ontological sense kordotsentryzmu in philosophy of education. Liudynoznavchi studii. Seria: Filosofiia, 32, 200-211 [in Ukrainian].
11. Kostomarov, M. (1991). Two ethnic russians. Kharkiv: Mайдан [in Ukrainian].
12. Cuba, L. (2002 Singing Ukraine). Bench-Shokalo, O. Ukrainian choral singing. Updating customary traditions (pp. 257-259). Kyiv: Ukrainskyi svit [in Ukrainian].
13. Lanovik, M., Lanovik, Z. (2005). Folklore. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
14. Levy-Bruhl, L. (1980). Prehistoric thinking. Psychology thinking. Yu Gippenreiter, V. Petukhova (Ed.). Moscow: Yzdatelstvo MHU [in Russian].
15. Lysenko, M. (1955). On the folk song and folk music. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
16. Nazaikinskii, E. (1988). Sound peace instruments. Moscow: Muzyka [in Russian].
17. Struve, G. (1981). Schools choir. Moscow: Prosveshchenye [in Russian].
18. Toporov, V., Meilakh, M. (1997). A circle. Myths of the World. S. Tokarev (Ed.). (Vols. 2), (p. 18). Moscow: NY "Bolshaia rossiyskaia entsyklopedyia" [in Russian].
19. Shapovalova L. (2007). Artist refleksion. Problems reflection in musical Creativity. Kharkiv: Skorpion [in Ukrainian].
20. Strzelczyk J. (2007). Myths, giving and beliefs of ancient Slavs. Poznan: Rebis [in Poland].

Стаття надійшла до редакції 13.10.2016 р.